

S. VARGA PÁL

Kollektív emlékezet és történeti tudományok*

„A történelem és az emlékezet nem egymás ellentétei [...], hanem komplex módon össze vannak egymással kapcsolva [...], a történelem, amint azt egyre világosabban felismerjük, összekapcsolt módban létezik: van »történelem-mint-tudomány« és van »történelem-mint-emlékezet«.¹

1. A múlthoz való viszonyulás módozatai két pólus közt mozognak; az egyik a megismerés karteziánus modelljén alapul, amelyben alany és tárgy szemben áll egymással, a másik az „előzetes létmegértés”-en, amelyben a múlt egzisztenciális tapasztalatként adott.

a) A történeti tudományok helyzetét máig meghatározza, hogy a pozitivista tudományeszmény uralma idején önállósultak; e modellben a történész, a karteziánus elvnek megfelelően, *megismerő alanyként* viselkedik, aki a megismerés tárgyaként vizsgálja „magát a múltat”. E modell a történetírás tudományosságát kimondottan a múlthoz való viszonyulási módok másik pólusán elhelyezkedő (kollektív) emlékezettel szemben kívánta érvényesíteni, amely nem az alany–tárgy, hanem a *benne-lét* módusában viszonyul a múlthoz („az emlékezet maga az élet”).² Ez a magatartás világosan megmutatja, hogy a két viszonyulási mód *létmódját tekintve* jelent kizáró ellentétet; az egyik póluson a jelen érdekességétől független igazság, a másik póluson a mindenkori jelenben betöltött funkció a lényeg. A különbség konstitutív: a mitikus, torzított, kitalált, meghamisított múlt funkciója gyakran éppen abban mutatkozik meg, amiben eltér az igazolhatóan megtörtént múlttól.³

Igaz ugyan, hogy (ellentétben a személyes emlékezettel) elvileg a kollektív emlékezet sem közvetlen önadottságként kínálja a múltat, vagyis nem magától értetődően része a „benne-lét”-nek – a nem személyes múltat mindenki tanulás útján sajátítja

* Ez az írás a *Loci Memoriae Hungaricae – A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti alapjai* c., 2011. november 14–16-án Debrecenben rendezett konferencia *Kollektives Gedächtnis und Geschichtswissenschaften* c. kerekasztal-beszélgetésén elhangzott vitaindítójának szerkesztett, magyar nyelvű szövege. A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ Aleida ASSMANN, *Erinnerung als Erregung: Wendepunkte der deutschen Erinnerungsgeschichte* = Wissenschaftskolleg Jahrbuch 1998/99, hrsg. von Wolf LEPENIES, Berlin, 2000, 204. (Ha nincs külön jelezve a fordító a lábjegyzetben, akkor a fordítások minden esetben a sajátjaim. – SVP.)

² Pierre NORA, *Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája*, ford. K. HORVÁTH Zsolt = P. N., *Emlékezet és történelem között: Válogatott tanulmányok*, Bp., Napvilág, 2010, 14.

³ Lásd Jan ASSMANN, *Mózes, az egyiptomi: Egy emléknymom megfejtése*, ford. GULYÁS András, Bp., Osiris, 2003, 25.

el –, a szocializáció során azonban identitásunk elemévé válik: „A kollektív emlékezetet tanulás útján kell elsajátítanunk, s csak internalizáció és a részesülés rítusai által hozza létre egy »mi«-csoport identitását.”⁴ Az elsajátított kollektív múlt azonban végül a személyiség saját szférájának *alapvető elemévé* válik – jellemző, hogy a kollektív traumák, amelyeket az egyén személyesen nem élt át, a megélt egyéni traumák erejével hatnak.⁵

b) A kollektív emlékezet és a történelem szembeállítására Maurice Halbwachstól származik.⁶ Halbwachst bírálata érte, amiért a szembeállítás során „a történelem egyfajta pozitívista fogalmát képviseli;”⁷ azonban nem az a kérdés, hogy a történeti tudományokra általánosíthatóan érvényes-e Halbwachs jellemzése, hanem az, hogy a múlthoz való viszony két pólusa közti létmódbeli ellentét *elvileg megszüntethetetlen*, s a történeti tudományok is csak e két pólushoz viszonyítva tudják meghatározni magukat – akár kitaranak a pozitívista tudományeszmény mellett, akár elmozdulnak a „benne-lét” pólusa felé.

Elég Dilthey módszertani újítására gondolni; ő is a történelem vizsgálatának azt a fázisát tekintette kiindulásnak, amelyben a megértő reflektáltan elkülönül a megértendőtől – miközben már maga a szóhasználat, a *megértés* (szembehelyezve a természettudományra jellemző *megismeréssel*) jelzi: a múlthoz való viszonyulást az határozza meg, hogy alany és tárgy „ugyanannak az életnek a »mozzanatai«”⁸

Míg a kollektív emlékezet kiindulása maga az élet, s a (tudományos értelemben vett) reflexió legfeljebb járulékosan kíséri, a történeti tudományoknak akkor is reflektáltan kell hozzányúlniuk tárgyukhoz, ha érdekeltségük a múltban való „benne-lét” megértése. Ez a struktúra a történész számára akkor is megkerülhetetlen, ha programszerűen elutasítja a történeti tudományok pozitívista önmeghatározását; „[a] történelem mint tudomány [...] a múltból származó források és maradványok értelmezésére és elemzésére irányuló szilárd szabályok kritikai-távolító alkalmazása, amely azzal az igénnyel lép fel, hogy eredményei ellenőrizhetőek és objektíve érvényesek legyenek. A részvétel, érzelem és szubjektivitás a tudományos megismerési folyamatot fenyegeti, és a kutató – ha nem is mindig sikeresen – visszaszorítja őket.”⁹ Jan Assmann a *holokauszt* példáján mutatja meg a különbséget: „Az európai zsidóság megsemmisítése [...] történelmi

⁴ Aleida ASSMANN, *Transformations between history and memory = Collective Memory and Collective Identity*, ed. by Arien MACK, Social Research, 2008/1, 52.

⁵ Lásd Norbert ELIAS, *A németekről: Hatalmi harcok és a habitus fejlődése a tizenkilencedik-huszedik században*, ford. GYÖRI László, Bp., Helikon, 2002, 19.

⁶ Maurice HALBWACHS, *Das kollektive Gedächtnis*, Übersetzung aus dem Französischen Holde LHOEST-OFFERMANN, Stuttgart, Ferdinand Enke, 1967, 66–76.

⁷ Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. HIDAS Zoltán, Bp., Atlantisz, 1999, 44.

⁸ Lásd Hans-Georg GADAMER értelmezését, *Igazság és módszer: Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, ford. BONYHAI Gábor, Bp., Gondolat, 1984, 150.

⁹ Etienne FRANÇOIS, Hagen SCHULZE, *Einleitung = Deutsche Erinnerungsorte*, hg. E. F., H. S., München, C. H. Beck, , 2002⁴, 14.

tény, s mint ilyen, a történeti kutatás tárgya. Ám az újkori Izraelben ezenkívül (...) »holocaust« néven megalapozó történeté s ezáltal olyan mítosszá vált, amelyből az állam komoly legitimitást és irányultságot merít: közemlékművek és nemzeti szabású rendezvények emlékeznek meg róla ünnepélyesen, iskolákban tanítják, s így Izrael egyik mítikus hajtóerejének tekinthető.¹⁰

A múlt két létmódjának eredendő különbözőségéből adódik, hogy ugyanannak a múltnak az emléke az egyes csoportok tudatában rendszerint különböző – vagy éppen ellentétes (lásd győztes- és vesztesemlékezet, áldozat- és tettesemlékezet stb.), míg tudományos reprezentációiban elvileg csak a tudományos diskurzus számára legitim különbségek (pl. a speciális kutatási irányból fakadó relevanciáké, módszereké) vezethetnek eltérésekhez. A történész akkor sem érvényesítheti *saját* érdekelttségét, ha a múltban való „benne-lét” megértése érdekli.

c) A múlthoz való viszonyulás két szélső pólusának létmódbeli különbségét leginkább az *emlékezettörténet* (Gedächtnisgeschichte, Mnemohistory) mutatja meg. Ez is történettudomány, mert a kollektív emlékezetet mint tárgyat vizsgálja. Ha az eseménytörténeti igazságot zárójelbe teszi, nem azért jár el így, mert az eseményeket funkcionalizálni akarja egy kollektív tudat számára, hanem azért, mert a kollektív tudat ilyenfajta funkcionalizáló mechanizmusát (és a múlt ebből eredő torzításait) mint tudományos tárgyat kívánja megérteni. „A mneomohistorát az emlékezet konstruktív, illetve torzító effektusai érdeklik; tekintetbe veszi a múlt ambivalenciáját – a múltat mint tudatos választást és mint öntudatlan terhet, nyomon követve az emlékezet akaratlagos és önkéntelen ösvényeit.”¹¹

2. Mind a történettudomány, mind a kollektív emlékezet *operacionálisan zárt rendszer*; mindkettőt a létmódbeli különbözőségükből adódó, rájuk jellemző *kétértékű kódolás* határozza meg; a történettudomány rendszere az igaz/nem igaz – pontosabban: igazolható/nem igazolható – bináris kódon alapul, míg a kollektív emlékezeté a funkcionálisan releváns/irreleváns kódon.¹² Ennek megfelelően a történettudomány maga is kívülről reflektáló megfigyelőként határozza meg magát a kollektív emlékezettel szemben, amely a mindennapi élet természetes beállítódásának közegébe tartozik.

A történettudomány saját strukturális elvének érvényesítése ugyanakkor korlátokba ütközik, mert

a) a történész *maga is benne van* a történeti folyamatban, s így nem lehetséges, hogy za-

¹⁰ Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet...*, i. m., 77.

¹¹ Aleida ASSMANN, *Transformations...*, i. m., 62. Assmann koncepcióját idézi és kommentálja GYÁNI Gábor, *Kollektív emlékezet és történetírás: kapcsolatuk ellentmondásossága* = Gy. G., *Az elveszített múlt*, Bp., Nyitott Könyvműhely, 2010, 79.

¹² A rendszerelméleti megközelítés fogalmairól (operacionálisan zárt rendszer, kétértékű kódolás, interpenetráció, irritáció) lásd Helmut STAUBMANN, *A szociális rendszerek mint önreferenciális rendszerek: Niklas Luhmann = Szociológiaelmélet*, szerk. Julius MOREL et al., ford. BERÉNYI Gábor, Bp., Osiris, 2000, 225–245.

vartalanul érvényesítse a reflektáló pozíciót tárgyával szemben; nem áll rendelkezésére olyan pozíció, ahol az igazolhatóság szempontját kívülállóként érvényesítheti, s mentesítheti magát a jelen mindenkori relevanciáinak érvényesítésétől, ami a kollektív emlékezetre jellemző.

b) A történettudomány rákényszerül arra, hogy tudását *narratívák által* alkossa meg.¹³ Igaz, a történetírás szövegeinek narrativitását utóbb többen élesen elválasztották a fikciós szövegek narrativitásától az előbbieket referenciális jellege (intenciója) és dokumentációra támaszkodó igazságigénye alapján (Paul Ricoeur,¹⁴ Chris Lorenz¹⁵), Roland Barthes továbbra is „referenciális illúzió”-ról beszél.¹⁶ Annyi mindenesetre megállapítható, hogy míg a történettudomány (ma már) reflektál saját narrativitásának problémájára (is), és szembesíti ezt a tudomány létmódjából eredő igazságkövetelménnyel, a kollektív emlékezet reflektálatlanul azonosítja a narratíváit „a valóság”-gal.

c) A történettudomány is nagy részben olyan *visszaemlékezésekre* kénytelen hagyatkozni, amelyekben emlékezetközösségek relevanciái érvényesülnek; „a múlt történelemként való megértése eredetileg is már emlékezeti úton történt, amire utólag telepedett rá a történeti absztrakció, amely jótékonyan el is fedte az eredetnek ezt a tényét”.¹⁷ Ezzel összefüggésben Peter Burke – aki már föl sem veti a történeti megismerés objektivitásának lehetőségét – úgy ítéli meg, hogy a történész azáltal csökkentheti elfogultságát, ha (akárcsak a polifonikus regény) a különböző érdekeltségű résztvevők nézőpontjából mondja el ugyanazt a történetet („heteroglosszia”).¹⁸

d) Az a) pontot a történész és a kollektív emlékezet viszonyára konkretizálva, a történész *magá is részese* társadalmi és emlékezetközösség(ek)nek, és ettől az adottságtól a kritikai tudományosság legmagasabb fokán sem tud teljesen megszabadulni: még a historista történész is „a kollektív emlékezet fogalmi keretei által kijelölt térben találja magát”.¹⁹ Amit létrehoz, nem „tiszta történelem”, hanem – többé-kevésbé –

¹³ Lásd Hayden WHITE, *A történelem terhe*, ford. BERÉNYI Gábor et al., Bp., Osiris – Gond, 1997.

¹⁴ Paul RICOEUR, *Történelem és retorika*, ford. ASZTALOS Éva, SOMLYÓ Bálint = *Narratívák 4. A történelem poétikája*, szerk. THOMKA Beáta, Bp., Kijárat, 2000, 11–24.

¹⁵ Chris LORENZ, *Lehetnek-e igazak a történetek? Narrativizmus, pozitívizmus és „metaforikus fordulat”* = *Narratívák 4., i. m.*, 121–146.

¹⁶ Roland BARTHES, *A történelem diskurzusa = Tudomány és művészet között: A modern történelemelmélet problémái*, szerk. KISANTAL Tamás, Bp., L'Harmattan, 2003, 97.

¹⁷ GYÁNI, *i. m.*, 75.

¹⁸ Peter BURKE, *Az eseménytörténet és az elbeszélés felélesztése* = *Narratívák 4., i. m.*, 43–44. Bár Burke nem Bahtyinra hivatkozik, javaslata egybevág Bahtyinnak a polifonikus regényről adott leírásával (lásd Mihail BAHTYIN, *Dosztojevszkij poétikájának problémái* = M. B., *A szó esztétikája*, ford. KÖNCZÖL Csaba, Bp., Gondolat, 1976, 29–147.)

¹⁹ GYÁNI, *i. m.*, 76.

„Mythistorie”²⁰ Ez a tendencia annál erősebben érvényesül, minél szűkebb a bizonyíthatóság lehetősége (pl. őstörténet). A történettudomány eredendően reflektáló, kritikai természetéből adódóan ugyanakkor „minden történész arra törekszik, hogy leleplezze elődei hazug mitológiáit”²¹ A kérdés úgy vetődik fel, hogy vajon hol vannak, illetve *vannak-e egyáltalán határai a történészi reflexivitásnak* (pl. nem tudunk „mögémmenni” saját kultúránk kategóriáinak²²).

e) A történettudománynak megvannak a *saját hagyományai*; kialakul egyfajta „normáltudományos” diskurzus (Thomas Kuhn-i értelemben), s a történész szakma ennek megfelelően alakítja ki a maga képét a múlttól. A történettudomány utóbbi évtizedekben kibontakozó elméleti-módszertani vitái ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy miután a történeti lét megértésére irányuló hermeneutikai módszer megrendítette a történelmi objektivitás historista hitét, illetve a történettudomány konstitutív kódjától idegen narratív (retorikai, poétikai) szempont megjelenésének hatására módszertani sokszorozódás ment végbe, a történész szándékainak megfelelően választhat különböző összefüggéstípusokra fókuszáló módszertanok között.²³ (NB. ez a – potenciális vagy tényleges – paradigmatis pluralizmus a történeti – „humán” – tudományok egyik szembetűnő sajátossága a természettudományokkal szemben.)

3. A kollektív emlékezetet nem tisztán a közösség saját emlékezete és az emlékezés funkciója határozza meg.

a) Ha a rendszerelmélet alapján értelmezzük a kollektív emlékezetet mint operacionálisan zárt rendszer működését, azt állapíthatjuk meg, hogy a történettudomány olyan *környezetet* jelent számára, amely a múlt relevanciákon alapuló konstrukcióját az igaz/hamis (igazolható/nem igazolható) kód alapján minősíti, s ezáltal *irritációt* jelent a kollektív emlékezet számára. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a kollektív emlékezet alakulását az oktatás és a történészek társadalmi, politikai, ideológiaformáló szereplése révén erősen befolyásolják a történettudomány eredményei. A kollektív emlékezet a felejtés ellenében ugyanakkor rá is van szorulva a történettudomány segítségére. A történettudomány hatását katalizálja, hogy az maga sem „tisztá”, művelői maguk is tagjai annak az emlékezetközösségnek, amelyre hatnak (lásd 2. d.); a kollektív emlékezet számára ép-

²⁰ GYÁNI Gábor, *Nemzetelméletek és a történetírás = Nemzet és művészet: Kép és önkép*, szerk. KIRÁLY Erzsébet, RÓKA Enikő, VESZPRÉMI Nóra, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 2010, 23.

²¹ NORA, *i. m.*, 16.

²² „[M]indannyian csakis saját kultúránk kategóriái és sémái – vagy ahogy Durkheim mondaná, »kollektív reprezentációi« – segítségével férhetünk hozzá a múlthoz (miként a jelenhez is).” Peter Burke-től idézi GYÁNI Gábor, *Kollektív emlékezet... i. m.*, 78.

²³ Lásd például Burke idézett írását (*Az eseménytörténet és az elbeszélés felélesztése*), amely előbb az elbeszélő és strukturális történetírást különbözteti meg, majd az elbeszélő történetírás módszertanilag különböző változatait elemzi.

pen az teszi hozzáférhetővé a tudományos történetírást, ami abban, saját előfeltevései szerint, zavarkeltő beszűrődés (t. i. a saját aktuális érdekelttség).

b) Minthogy azonban a történettudomány mégis az igaz/nem igaz (igazolható/nem igazolható) kódolás szerint működik, viszonya *nem konfliktusmentes* a jelentésképző funkció felől meghatározott (releváns/irreleváns kód szerint működő) kollektív emlékezetrel. Erről tanúskodnak a kollektív emlékezetnek – a rendszer „önvédelme”-ként értelmezhető – tudományellenes megnyilvánulásai, amelyek annál határozottabbak, minél jobban zavarja a tudományos igazság a múlt kollektív (jelentés- és identitásképző) funkcióját, illetve minél kisebb a történettudomány mozgásteret a bizonyíthatóság terén (pl. őstörténet). A történettudomány ilyen terepeken vagy maga is enged a kollektív emlékezet felől érkező irritációnak („Mythisorie”, lásd 2. d.), vagy – kompenzatórikus céllal – bizonyíthatóság híján is szembeszáll vele. A „felvilágosító” történettudomány szinte mindig beleütközik a kollektív emlékezetnek azokba a funkcióiba, amelyek érvényesítése csak a múlt „torzítása” útján lehetséges (lásd 1. a., c.). Ilyen ütközés esetében a történettudománynak csak akkor van esélye, hogy hatást gyakoroljon a kollektív emlékezetre, ha tekintetbe veszi ennek alapfunkcióit, és a maga igazságának funkcionalizálása során ezekhez igazodik. Törekvése eleve elhibázott és kilátástalan, ha önnön felsőbbrendűségének tudatától vezérelve, a maga kódját (igaz/nem igaz) akarja ráerőltetni a kollektív emlékezetre.

c) Kollektív emlékezet és történettudomány interpenetrációja termékeny kölcsönhatásnak bizonyul az *emlékezet témáit* tekintve; a történészek „azon fáradoznak, hogy felkussassák az elfelejtett hagyományokat”,²⁴ ugyanakkor a kollektív emlékezet gyakran olyan témákat tár a történettudomány elé, amelyek, relevánsak lévén számára, a történettudomány számára is megkerülhetetlenekké válnak. (Utóbbi viszony kiemelt szerepet játszik például a kelet-közép-európai diktatúrák utáni időkben.)

4. Kollektív emlékezet és történettudomány *szétválása* a „történelem korá”-nak terméke; feltétele

a) az önmagát ismétlő történelem – konstans emberképen alapuló – képzetének s ezzel a történelemnek mint példatárnak („Historia est magistra vitae”) eltűnése, a dinamikus emberképen alapuló, folyamatszerű történelem fogalmának megjelenése;²⁵ ebből ered, hogy a történettudomány a változásokat kutatja és vizsgálatát az okság elvére alapozza;

b) a klasszikus episztémé felbomlása és a modern episztémé történeti meghatározottsá-

²⁴ Patrick Huttontól idézi GYÁNI, *Kollektív emlékezet... , i. m., 77.*

²⁵ Lásd Reinhart KOSELLECK, *Elmúlt jövő: A történeti idők szemantikája*, ford. HIDAS Zoltán, SZABÓ Márton, Bp., Atlantisz, 2003, 41–73.

ga.²⁶ A történettudományt az a szükséglet hívta elő, amely a tudományos megismerést általában (még a természettudományost is, lásd Darwin) történeti keretek közé helyezte. Ilyen értelemben a történettudomány a modern episztémé metatudománya.

c) Friedrich Schiller számára a történeti megismerés jelenérdekeltsége, önmegértésként való értelmezése – ennek módszertani következményeivel együtt – még nyilvánvaló és legitim volt (1789).²⁷ Két évtizeddel később (1808) Jacob Grimm már a kollektív emlékezet és a történettudomány szétartását konstataálta, amikor előbbi az egyes közösségek saját múltját fenntartó orális epikai költészethez, a másikat a közösségi tudattól elválasztott történetíráshoz rendelte.²⁸ A történettudomány előfeltevései közül a 19. századi historizmusban kikerül az a tétel, hogy a megértés jelen felőli meghatározottsága miatt a múlt értelme folyamatosan változik (lásd Leopold von Ranke sokat idézett tételét arról, hogy a történész „csupán azt akarja megmutatni, hogyan történt a dolog tulajdonképpen”). A pozitívista történetírás a jelenérdekeltséggel együtt nemcsak a funkcionalitás szempontját hártotta el (legalábbis szándékai szerint), hanem a történetírás narrativitását is – holott ezeket Wilhelm von Humboldt *A történetíró feladatáról* írva (1822) még alapvetőeknek tartotta.²⁹ A történetírás historista fordulata ugyanakkor teret nyitott a történelmi regénynek, amely átvállalta a történelem (jelenre vonatkozott) szemantizálásának és narratív elbeszélésének feladatát.³⁰

5. A kollektív emlékezet és a történettudomány közeledése

a) A történettudomány egyes felfogások szerint egyre inkább a kollektív emlékezet egy válfajának minősül, vagy mondjuk úgy, egyre tudatosabban vállalja ezt a szerepét (minthogy valójában a 19. század historista történettudománya is az egységes nemzeti emlékezet szolgálatában állt). Bár ez ellentmond a múlt két reprezentációjában mutatkozó létmódbeli különbségnek, mindjárt elkülönülésüket követően mindkét reprezentáció kimozdult pozíciójából és közeledni kezdett a másikhoz. Pierre Nora szerint a modern társadalmakban már nem is létezik klasszikus értelemben vett kollektív emlékezet, mivel ez a nemzetalakuláshoz van kötve, a nemzet pedig „már nem küzdelem, hanem adottság”,³¹ emlékezet és történelem viszonyát ezért egyre inkább jellemzi „az

²⁶ Lásd Michel FOUCAULT, *A szavak és a dolgok*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Bp., Osiris, 2000, 245–250.

²⁷ Lásd *Mi az egyetemes történelem és mi végből tanulmányozzuk?*, ford. MESTERHÁZI Miklós = F. Sch., *Művészet és történelemfilozófiai írások*, Bp., Atlantisz, 383–401.

²⁸ *Gedanken wie sich die Sagen zur Poesie und Geschichte verhalten* = J. G., *Kleinere Schriften*, hg. Karl MÜLLENHOF, Bd. 1., Berlin, Ferdinand Dümmler, 1864, 399–403.

²⁹ *A történetíró feladatáról* = W. v. H. *Válogatott írásai*, ford. RAJNAI László, Bp., Európa, 121.

³⁰ Lásd BÉNYEI Péter, *A történelem és a tragikum vonzásában: A történelmi regény műfaji változatai és a tragikum kérdései Kemény Zsigmond írásművészetében*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 46.

³¹ NORA, *i. m.*, 18.

emlékezet végleges beépülése a történelembé³² – de a tételt meg is lehet fordítani: a történelem végleges beépülése az emlékezetbe. Ilyen módon létrejön az *emlékezettörténelem* (NB. ez nem azonos az emlékezet történetével, vö. 1. c.), „a nemzeti emlékezet történetírói eszközökkel történő előállítás és ápolása”³³

b) E felfogás előfeltevése ugyanakkor ellentétes „a történettudomány mint külső megfigyelő” önmeghatározással. A kérdés itt úgy vetődik fel, hogy *miképpen egyeztethető össze* a „benne-lét” aktuális relevanciáinak érvényesítése a történettudomány mint külső megfigyelő pozíciójával. Ez utóbbi szempontjából joggal vetődött fel, hogy történelem és emlékezet összemosódása folytán a történelem „újra a mindennapi gondolkodás foglyává lesz”, ami azzal jár, hogy a történész „felfüggeszti azt a fajta kritikai eljárást, amelynek Thuküdidész volt első művelője”.³⁴ Ez az aggodalom pontosan kifejezi a múlt ágensi és történészi tapasztalatának kettősségét, ami a „benne-lét” és a külső reflexió kettősségéből ered.

Megállapítható, hogy a tudományos történetírás mindaddig nem fogja tudni kiküszöbölni ezt az ellentmondást, amíg a tudomány társadalmi alrendszerébe tartozik, minthogy ennek az igaz/nem igaz opozíció alapozza meg autonómiáját (ezt mutatják azok a támadások is, amelyek a posztmodern történeti irányzatok képviselőit az „akadémiai” történettudomány felől érik).

c) Nora szerint emlékezet és történelem viszonya már *az egymásra találáson is túl van*; ma már „nem létezik ez az emlékezeti tudatforma”, csak „az iránta érzett vágy”.³⁵ Korunk ezért már nem az emlékezés, hanem a megemlékezés (kommemoráció) kora; az emlékezés reménytelen vágya hozza létre és tartja fenn az emlékezhelyeket, az emlékezés objektivált támaszait.

Nora megállapításának érvényessége ugyanakkor *nem általánosítható* (ő maga nem is lépett fel ilyen igénnyel); a fentiek (5. a.) szerint ugyanis nem vonatkozik azokra a társadalmakra, amelyekben a nemzet (még) nem adottság, hanem küzdelem. Kelet-Ázsia és Afrika felszabadult gyarmatainak gyors ütemben terjednek az egykori gyarmatosítók mintáit követő, azokkal azonban konfrontatív viszonyban álló nemzeti narratívák,³⁶ Kelet-Közép-Európa országai pedig a nemzeti identitás körüli különféle tartós zavarok miatt messze vannak attól, hogy a kollektív emlékezet a konszenzus birtokában és/vagy a fenyegetettség tudatának hiányában nyugvópontra jusson. Egyébként sem bizonyítható, hogy ezekben az országokban történelem és emlékezet viszonya ugyanúgy ala-

³² *Uo.*, 20.

³³ GYÁNI, *Kollektív emlékezet...*, i. m., 72.

³⁴ Allan Megilltől idézi GYÁNI, *Kollektív emlékezet...*, i. m., 83.

³⁵ NORA, i. m., 18.

³⁶ Lásd Anderson könyvének *Utolsó hullám*, illetve *Népszámlálás, térkép, múzeum* c. fejezetét (Benedict ANDERSON, *Elképzeltek közösségek*, ford. SONKOLY Gábor, Bp., L'Harmattan, különösen 101–103, 149–155.)

kul majd, ahogyan azt Nora Franciaországgal kapcsolatban leírta. Másrészt annak jelei is mutatkoznak, hogy a nyugat-európai társadalmak bevándorló és bennszülött rétegeinek kulturális konfrontációja új teret nyit az egymással szembenálló kollektív emlékezeteknek.

d) Amennyiben a kollektív emlékezetet a „benne-lét”-tel, a történeti tudományokat a megismerő tudat és tárgya közti kettősséggel hozzuk összefüggésbe, viszonyuk zavara a modern nyugati kultúra több évszázados *létfeledettségének* tüneteként is értelmezhető; nincs sok esély a történeti önmegértésre ott, ahol a megértendő lét csak a tőle elválasztott absztrakt tudat pozíciójából értelmezhető. Nietzsche sarkított megfogalmazásában az a kérdés, hogy „[az] élet uralkodjék-e a megismerésen, vagy a megismerés uralkodjék az életen? A két hatalom közül melyik a magasabb és a döntő? Senki sem fog kételkedni: az élet a magasabb, az uralkodó hatalom, mert az a megismerés, amely az életet semmisítené meg, önmagát is megsemmisítené.”³⁷

PÁL S. VARGA

Collective Memory and the Historical Sciences

The modes of relating to the past move between two poles: first, the Cartesian model of cognition, where subject and object are opposed to each other; and second, „the preliminary understanding of being,” i.e., conceiving of the past as existential experience. Accordingly, the scientific nature of historical knowledge is based on the verifiability of knowledge as such, while the collective function of memory is founded on the actually relevant existential meaning of the past, often originating in claims that go against historical science. Historical research cannot ignore reflecting on its own subject even if it sets out to understand our „being in” the past. At the same time, the self-reflexivity of history as science is limited by the fact that the researcher as a *subject* is included in the continuity of history, creating his/her reflected knowledge on the basis of testimonies by non-reflective participants. Moreover, this knowledge can only be verbalized by relying upon narrative structures, by using various rhetorical and poetical strategies. On the other hand, collective memory cannot be knowledge based merely on existential experience, because the past that is not personally experienced can only be attained by learning, and this is influenced by historical education based on scientific results. The validity of the memorial knowledge of one’s own community is limited by the counter-memory of contact communities. History studies (including mnemohistory) usually claim to have influenced collective memory. However, this ambition can only be justified if it does not start out from its own truths but the need for a relevant and actual interpretation of collective memory.

³⁷ Friedrich NIETZSCHE, *A történelem hasznáról és káráról*, ford. TATÁR György, Bp., Akadémiai, 1989, 96.